

Ajalooliste looduslike pühapaikade inventuur Ida-Saaremaal (Muinsuskaitseamet): Jaani kihelkond

Saaremaa

Aruanne

Töö nr: 25011MT1

Tartu 2025

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

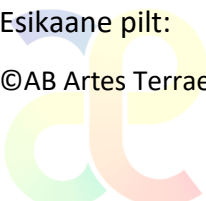

MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ.

Tellija: Muinsuskaitseamet
Tellija esindaja: Krista Karro
Tellija kontaktid: Pikk tn 2, Tallinn Krista.Karro@muinsuskaitseamet.ee
Projekti juht: Mart Hiob, PhD
Autor: Reeli Reinaus, MA
Töörühm: Mari-Ann Remmel, MA
Heiki Valk, PhD
Lona Päll, PhD
Laura Mäemets, MA
Valdo Valper, MA
Piia Sandra Palm, MA
Karin Rannaäär
Marek Laimets
Lisanna Lee Leiman
Eeva Helga Kupits
Ester Vaiksaar
Esikaane pilt: Maa-ameti kaardiserver

©AB Artes Terrae OÜ 2025

Sisukord

1	Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel	5
2	Välitööde ajakava ja kulg.....	5
3	Tööde käigus ette tulnud probleemid, ettepanekud tulevasteks inventuurideks teistes piirkondades	6
4	Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg.....	6
5	Ülevaade töö tulemuslikkusest	6
5.1	Uurimise all olnud kohad	6
5.2	Varasemast kaitse all olevad kohad	7
5.3	Pärandkultuuri objektid	8
5.4	Looduslike pühapaikade kaardile kantud objektid (kohakood, nimi kaardilt)	8
6	Üldine hinnang kohalikele oludele, rahvastiku järjepidevusele ja teadmistele pühapaikadest .	8
7	Inventeeritud kohtade nimestik.....	9
8	Kohad, mida ei õnnestunud inventeerida.....	9
8.1	Lisauuringuid vajavad/ebamäärased kohad (puudulike või vastuoluliste lähteandmete vm asjaolude tõttu):.....	9
8.2	Hävinud, pöördumatult kahjustatud või leidmatud kohad.....	9
9	Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta.....	11
10	Kasutatud kirjandus ja käsikirjad.....	13

1 Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel

Reeli Reinaus, vastutav koostaja antud kihelkonnas (arhiivitööd, teabepäeval esinemine, välitööde ettevalmistamine, välitööde märkmed ja fotod, järeltööd, GIS andmete loomine, teabepäeval esinemine).

2 Välitööde ajakava ja kulg

<i>Kuupäev</i>	<i>Khk, Küla</i>	<i>Tegevus: objektide otsimine, inventeerimine, küsitlemine, intervjuud, majutuskoht vms</i>	<i>Osalejad</i>
21.04.2025	Karja khk, Mätja k	Majutumine Mätja k Adu Jaani kodumajutuses, töörühma ühine arutelu ja tutvumisring õhtul	Mart Hiob, Mari-Ann Rimmel, Marek Laimets, Valdo Valper, Lona Päll, Reeli Reinaus, Piia Sandra Palm, Kristo Villem, Karin Rannaäär, Lisanna Lee Leimann ja Eeva Helga Kupits
22.04.2025	Jaani khk, Kavandi k	Vibru niit	Mart Hiob, Mari-Ann Rimmel, Marek Laimets, Valdo Valper, Lona Päll, Reeli Reinaus, Piia Sandra Palm, Kristo Villem, Karin Rannaäär, Lisanna Lee Leimann ja Eeva Helga Kupits
23.04.2025	Jaani khk, Hindu k, Kirderanna k, Jaani k, Väike-Pahila	Hindu hiis, Kirderanna Rämmi tamm, Jaani Silmaallikas, Väike-Pahila Lustivere hiis ja kivi	Reeli Reinaus
24.04.2025	Jaani khk, Arju k	Silmaallikas	Reeli Reinaus
24.06.2025	Jaani khk, Ööriku k	Vestlus kohalikega kiriku juures	Reeli Reinaus
27.06.2025	Jaani khk, Ööriku k, Pulli k	Ööriku Tammiku hiis, Pulli Silmaallikas	Reeli Reinaus
14.07.2025	Kuressaare, Jaani khk Tagavere k, Ööriku k	Kuressaares kaartide printimine, Tagavere ravikivi, vestlused kohalikega	Reeli Reinaus
15.07.2025	Jaani khk, Ööriku k, Suur- ja Väike Pahila	Ööriku Tammiku hiis ja hiiekivi, Ööriku Altari koppel, Ööriku Kooljakivi, Ööriku	Reeli Reinaus

<i>Kuupäev</i>	<i>Khk, Küla</i>	<i>Tegevus: objektide otsimine, inventeerimine, küsitlemine, intervjuud, majutuskoht vms</i>	<i>Osalejad</i>
		Neitsikivi, Suur-Pahila Tammeniidi hiis, Väike-Pahila Neitsikivi	
16.07.2025	Jaani khk, Hindu k, Jaani k	Hindu ravikivi, Tondikivi, Jaani Silmaallikas	Reeli Reinaus
17.07.2025	Jaani khk, Kavandi k	Kavandi Vässa mäe ravikivi	Reeli Reinaus
04.08.2025	Jaani khk, Randküla k	Randküla ohvrikivi ja Matuna kivid	Reeli Reinaus
05.10.2025	Karja khk, Leisi	Karja khk teabepäev	Reeli Reinaus
06.10.2025	Jaani khk, Hindu k	Hindu ravikivi	Reeli Reinaus, Mari-Ann Rimmel, Elo Liiv
06.10.2025	Jaani khk, Tagavere k	Teabepäev Tagavere Seltsimajas, vestlused kohalikega	Reeli Reinaus, Mari-Ann Rimmel
07.10.2025	Jaani khk, Tagavere k, Suur-Pahila k, Pulli k	Tagavere Kooli talu ravikivi, Tagavere Arstikivi, Suur-Pahila Mungakivi, Pulli Silmaallikas	Reeli Reinaus

3 Tööde käigus ette tulnud probleemid, ettepanekud tulevasteks inventuurideks teistes piirkondades

Peamine probleem on põliste elanike kadumine, uute, teistest Eesti piirkondadest inimeste piirkonda elama asumine ning fakt, et me otsime ohvripaiku aastal 2025.

Kitsamaks probleemiks osutus see, et Jaani kihelkonna kohta oli pärimust äärmiselt napilt ja sageli oli toodud info vaid küla täpsusega või siis puudus objekti detailne kirjeldus. Kuidas otsida ohvrikivi heinamaalt või rannalt, kus iga paari meetri taga on mõni kivi?

Samuti ei tundu kuigi mõttekas kopeerida tekstide viiteid andmefaili, sest see ei anna uuringule midagi sisulist juurde, raiskab aga mõnevõrra aega.

4 Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd (arhiivitööd): 50 tundi.

Välitööd koos teabepäevaga ja ettevalmistusega: 80 tundi.

Järeltööd (aruannete kirjutamine, objektide ja piiride kandmine kaartidele): 60 tundi.

Kokku: 190 tundi.

5 Ülevaade töö tulemuslikkusest

5.1 Uurimise all olnud kohad

Eeltööde käigus eristasin esialgses nimistus Jaani kihelkonnas kokku **35** kindlat, võimalikku ja oletatavat püha paika. Paigad said külapõhised kohakoodid. Edasise töö käigus tuli mõni koht juurde ning mõnigi

esialgu üheks objektiks peetud paik osutus hiljem mitmeks erinevaks kohaks. Seega lõplikku tabelisse sai kokku **44** kohta.

Neist **19** sai projekti käigus maastikul inventeeritud ja kaardistatud, **24** pühapaika on hävinud või jäänud leidmata ebapiisava info tõttu või osutusid kohtadeks, mille kohta ei ole pühadusega seotud pärimust ja nende inventeerimiseks ei olnud seega samuti põhjust. **1** objekt võiks vajada lisauuringuid, ning **1** objekt Suur-Pahila Rautsikivi on juba muinsuskaitse all.

Tõsi küll, paar kohta (Suur-Pahila Mungakivi, Väike-Pahila Neitsikivi) said inventeeritud ilma pühadusele viitava pärimuseta, kuid fakt, et neid kohti veel aastal 2025 teatakse, on märkimisväärne, seega nende paikade lokaliseerimine ja jäädvustamine võiksid olulised olla.

Lisandus üks uus koht: Hindu küla ravikivi, mille foto oli 2013. aasta Maavalla Koja Hiite kuvavõistlusele saadetud.

Kunagisteks sakraalseteks kompleksideks (suuremateks aladeks mitme objektiga, mis võisid olla omavahel seotud või kuuluda kokku) võib lugeda järgmised kohad/alad:

- 1) Kavandi Vibru niit,
- 2) Suur-Pahila Tammeniidi hiis,
- 3) Väike-Pahila Lustivere hiis ja Lustivere kivi,
- 4) Ööriku Altari koppel ja seal asunud ristidega ohvikivi,
- 5) Ööriku Tammiku hiis ja hiiekivi.

Vibru niidi kohta ei ole küll lisaks pühale alale teisi objekte teada, kuid oletan, et need on lihtsalt teadmata eeskätt pärimuse vähesuse tõttu.

Töö käigus oli abi info vahetusest Ahto Kaasiku ja Elo Liiviga. Kuna 2004. aastal toimus Maavalla Koja eestvedamisel Jaani/Para kihelkonna pühapaikade uuring, siis selle info abil sai leitud Tagavere Arstikivi ning kinnistust ka tõsiasjale, et valdavalt napi pärimuse põhjal pole võimalik leida kohti, mis juba 2004. aastal leidmata jäid. Kuigi peab tunnistama, et mõni paik sai siiski leitud, abiks kihelkonnast pärit inimesed, kes küll enam pidevalt kohapeal ei ela.

5.2 Varasemast kaitse all olevad kohad

Ühtegi pühapaika kihelkonnas loodusliku pühapaigana **muinsuskaitse all ei ole**:

- 1) Jaa_Suur-Pahila_01 – Rautsi kivi/Härjakivi – reg nr 12567 on kaitse all arheoloogiamälestisena. Kuigi härja ja hundi võitlusega seotud Härjakivi on tegelikkuses hoopis teises asukohas, kui see MKA kaardil on. Parandatud koordinaadid: X: 6492146 (58° 33' 51), Y: 434203 (22° 52' 9'')

Kaks pühapaika on **looduskaitse all**:

- 1) Jaa_Kirderanna_01 – Rämmi tamm - KLO4000314, üksiti on Rämmi tamm ka pärandkultuuri objekt (714:PUU:002)
- 2) Jaa_Suur-Pahila_01 – Rautsi kivi - KLO4000960

Tõtt öelda ei kaasne kummagi objektiga ohverdamispärimust. Rämmi tamme on kardetud peamiselt seepärast, et seal on toimunud kohtumised üleloomulike olenditega. Rautsi kivi on seostatud peamiselt seal toimunud hundi ja härja võitlusega, mille käigus on härg tapetud. Samas on kivi märgitud paarile vanale mõisaaegsele kaardile, mis viitab siiski ta olulisusele. Üks kogutud pärimusteade ütleb ka, et Suur-Pahila külas on olnud suur kivi, millel maaljaid arstitud. Kuid mingit muud täpsustavat infot, millise kiviga võiks täpselt tegu olla, ei ole.

3 pühapaika jääb **Natura 2000 ja LK hoialade tsooni**:

- 1) Jaa_Hindu_01 – Hindu hiis – Väinamere hoiuala, KLO2000339; Väinamere linnuala, RAH0000133; Väinamere looduala, RAH0000605;
- 2) Jaa_Hindu_04 – Hindu ravikivi – Natura elupaigad (9070 ja 1630);
- 3) Jaa_Pulli_01 – Pulli Silmaallikas – Väikese väina loodusala, RAH0000596, Väinamere linnuala RAH0000133, Väikese väina hoiuala, KLO2000341.

5.3 Pärandkultuuri objektid

Pärandkultuuri objektidena olid juba Maa- ja Ruumiameti pärandkultuuri kaardirakendusele kantud järgmised pühapaigad:

- 1) Jaa_Kirderanna_01 – Rämmi tamm - (714:PUU:002).

5.4 Looduslike pühapaikade kaardile kantud objektid (kohakood, nimi kaardilt)

Looduslike pühapaikade kaardile olid juba kantud:

- 1) Jaa_Kirderanna_01 – Rämmi tamm;
- 2) Jaa_Suur-Pahila_01 – Härjakivi Ratsikivi, Raudsikivi, Härjakivi;
- 3) Jaa_Väike-Pahila_03 – Hiiekivi/Lustivere kivi.

6 Üldine hinnang kohalikele oludele, rahvastiku järjepidevusele ja teadmistele pühapaikadest

Kirjandusteadlane Aarne Vinkel kirjeldab Jaani kihelkonna paiknemist aastal 1940, sedastades, et see on „ümber piiratud mere, soode ja Järveküla järvega" ning et „vanim ja suurim küla on Tagavere, kust rahvastik on levinud kahele poole kihelkonna keskel asetsevat Karussood“. Samuti mainib ta et „siinne rahvastik on mitu korda peagu viimaseni maha surnud, nõnda et on küsitav, kui suurel määral ja kui kaugele tagasi ulatub Jaani põline elanikkond". Ta märgib, et veel 20. sajandi alguses asus kihelkonda elama palju muhulasi ning et „nii väikese kihelkonna puhul ei saa rääkida ka erilisest kultuurikeskusest". (Vinkel, 1940, 2-3)

Eelneva valguses on mõnevõrra mõistetav ka asjaolu, et folkloristid pole kihelkonda oma ekspeditsioonidel eriliseks prioriteediks võtnud. Nii 1956ndal kui ka 1959ndal aastal Saaremaal toimunud rahvaluule arhiivi ekspeditsioonidel osalejad on põhifookuse asetanud teistele kihelkondadele. Rohkem kunagi pole nad ka Jaani khk juurde tagasi pöördunud. Vaid 1992. aastal on veel korraks kihelkonda põiganud Mall Hiimäe.

Samuti pole seetõttu ka mõtet vaadata pärimustekstide arvu pühapaiga olulisuse või autentsuse ekvivalendina, sest väikeses kihelkonnas, mis ei ole kunagi olnud pärimuse kogumisel prioriteet, ei saa seega ka arvestatavat hulka pärimust kogutud olla. Liiatigi on arvestatav hulk pühapaigateid saadud EKI kohanimekartoteegist. Kohanimekogujate eesmärk pole olnud pärimuse kogumine.

Kuid eelnevale vaatamata oli võimalik veel ka aastal 2025 leida inimesi, kes tundsid hästi nii oma kodukandi maastikku kui ka mäletasid ja teadsid vanu paiku. Mõnedega neist kohtusin ma isiklikult, teistega sai vahetatud kirju. Tuleb tunnistada, et ilma nendeta oleks nii mõnigi oluline ja hästi säilinud kivi jäänudki leidmata.

Samuti leidis Tagavere Seltsimajas toimunud teabepäeval hulk inimesi, kes teadsid vanu lugusid, seal hulgas ka pühapaigapärimust ning viimaks pakuti välja lausa idee, et hakata regulaarselt pidama vanadele lugudele keskenduvaid jutuõhtuid.

7 Inventeeritud kohtade nimestik

- 1) Jaa_Arju_01 - **Silmaallikas** – lokaliseeritud arhiivandmete põhjal;
- 2) Jaa_Hindu_01 – **hiis** – lokaliseeritud arhiivandmete ja kohaliku elaniku kaasabil;
- 3) Jaa_Hindu_04 – **ravikivi** – lokaliseeritud kohaliku elaniku abil;
- 4) Jaa_Jaani_01 – **Silmaallikas** – lokaliseeritud arhiivandmete põhjal;
- 5) Jaa_Kavandi_02 – **Vibru niit** – lokaliseeritud arhiivandmete ja kaastöölise Marek Laimetsa abiga;
- 6) Jaa_Kirderanna_01 – **Rämmi tamm** – lokaliseeritud arhiivandmete põhjal;
- 7) Jaa_Pulli_01 – **Silmaallikas** – lokaliseeritud kohaliku elaniku abiga;
- 8) Jaa_Randküla_03 – **ohvikivi** – lokaliseeritud kohaliku elaniku abiga;
- 9) Jaa_Suur-Pahila_03 – **Tammeniidi hiis** – lokaliseeritud arhiivandmete põhjal;
- 10) Jaa_Suur-Pahila_04 – **Mungakivi** – lokaliseeritud kohaliku elaniku abiga;
- 11) Jaa_Tagavere_02 – **Ravikivi** – lokaliseeritud arhiivandmete ja kohaliku elaniku abil;
- 12) Jaa_Tagavere_04 – **Arstikivi** – lokaliseeritud arhiivandmete ja Ahto Kaasiku kaasabil;
- 13) Jaa_Tagavere_05 – **Kooli talu ravikivi** – lokaliseeritud Ahto Kaasiku kaasabil;
- 14) Jaa_Väike-Pahila_03 – **Lustivere kivi** – lokaliseeritud arhiivandmete põhjal;
- 15) Jaa_Väike-Pahila_05 – **Neitsikivi** – lokaliseeritud kohaliku elaniku abiga;
- 16) Jaa_Väike-Pahila_06 – **Lustivere hiis** – lokaliseeritud arhiivandmete abil;
- 17) Jaa_Ööriku_02 – **Altari koppel** – lokaliseeritud arhiivandmete põhjal;
- 18) Jaa_Ööriku_04 – **Tammiku hiis** – lokaliseeritud arhiivandmete põhjal;
- 19) Jaa_Ööriku_05 – **Hiiekivi** – lokaliseeritud kohaliku elaniku abiga.

8 Kohad, mida ei õnnestunud inventeerida

8.1 Lisauuringuid vajavad/ebamäärased kohad (puudulike või vastuoluliste lähteandmete vm asjaolude tõttu):

Lisauuringuid vajavad järgmised kohad:

- 1) Jaa_Arju_02 – **Titeallikas** – kohanime konstateering (EKIKN põi eki2 a-ü [56] (918165)). Samas teabepäeval teadis keegi kedagi, kellele oleval sellest allikast vanaisa rääkinud, seega seda kohta võiks veel tulevikus uurida.

8.2 Hävinud, pöördumatult kahjustatud või leidmatud kohad

- 2) Jaa_Arju_03 – **Tõllu kivi** – *Arju mõisa või küla põllal sääl oo üks suur kivi. Sellest on see jutt teada, et see kivi olla sinna Suure Tõllu poolt toodud. [...] Muidu on teine päris suur kivitükk, annab üsna otsa vaadata.* (ERA II 277, 525/7 (4)) Puudub pühadusele viitav pärimus.
- 3) Jaa_Hindu_02 – **Püha kivi** – *Kuusiku talu juures, maantee ääres on ristiga kivi, peeti pühaks kiviks. Ema rääkind: „üks sõjamees olevat sinna maetud, ta olnud püha mees sellepärast tulnud kivile*

rist pääle.“ *Praegu on kivi tee sillutamise tõttu osaliselt purustatud ja kraavi lükatud.* (RKM II 55, 569/70 (306)) Kui poolenisti purustatud kivi oli kraavis aastal 1956, aga peale seda on veel teed mitmeid kordi parandatud.

- 4) Jaa_Hindu_03 – **Tondikivi** – *Hindu külas, Kuusiku ja Oidiku talude vahel metsas on kahe ja poolemeetri kõrgune kivi, rahvasuus Tondikivi.* (RKM II 55, 520/1 (246)) Puudub pühadusele viitav pärimus. Püüdsin isegi ei otsida, ei leidnud.
- 5) Jaa_Imavere_01 – **Kabelimägi** – *Kõrgem koht Tagupõllu keskel, mil veel mõne aasta eest oli raudkividest vare, mille peremees laskis ära vedada.* (EKIKN jaa eki1 k [20] (889729)) Puudub pühadusele viitav pärimus.
- 6) Jaa_Jaani_02 – **Mudaallikas** – *Mudaallik on pea täiesti kokku kasvanud ja osalt liivaga täidetud juba aastal 1936. Allika muda mõjunud haigetele parandavalt.* (ERA.983.2.97, lk 59, 61)
- 7) Jaa_Järveküla_01 – **Titeallikas** – Nime konstateering. (EKIKN jaa es1 t-u [97] (895191)) Lokaliseerimiseks pole piisavalt infot.
- 8) Jaa_Järveküla_03 – **Tõllu haud** – *Kõrgem koht Külaaluse heinamaa põhja ääres Järveküla järve lähedal, mis on pealt ühetasane, mille küljed on veidi libamisi ja mis on heinamaa, nagu muugi ümbrus. See kannab Tõllu oma nime.* (KKI KN < Jaani khk – T. Kaljo (1933)) Puudub pühadusele viitav pärimus.
- 9) Jaa_Kavandi_01 – **Vässa mäe ravikivi** – *See oo üks kivi, Vässa mäel. Kui silmad mäda joosnd või muidu aiged olnd käidud neid seal kivi peal arstimas. Kõige rohkem käidi siis kui mäda joosid. Selle kivi peal oli väike loihu koht ka ja seal oli peale vihma pihu vett ikka sees olnd ka, sellega siis pesti, jah.* (ERA II 277, 555/6 (1) Kahjuks ei ole informant ei kivi ega selle asukohta täpsemalt kirjeldanud. Vässa mägi on sisuliselt kilomeeter pikk ja sellest jookseb läbi maantee.
- 10) Jaa_Pulli_02 – **Arstikivi** – *Maasi valdas Pulli randas on seoke kivi, millel on auk sees. Kui vihma sajab, siis käiakse selle kivi peal arstimas söötreisi, salakoisi ja mitmesuguseid kärnasi.* (ERA II 233, 380 (18)) Lokaliseerimiseks pole piisavalt infot, kohalikud ei tea.
- 11) Jaa_Randküla_01 – **Neitsikivi** – *Suur kivi Rannakülas Uuel niidul.* (EKIKN jaa es1 n-p [5] (893995)) Kivi on märgitud kaardil [EAA.3724.5.2037 leht 1], aga kuna puudub pühadusele viitav info ja kivi asub keerulisel maastikul, siis inventeerimine oleks liiga suur ajakulu.
- 12) Jaa_Randküla_02 – **Tohvrikivi/ohvrikivi** – *Vt ka Tohvrikivi. Kivi Rannakülas. Keskel oli nisuke pikk ümmargune auk.* (EKIKN jaa es1 n-p [59] (894103)) Igasugune info lokaliseerimiseks puudub
- 13) Jaa_Riidama_01 – **Reo väli** – Ainult nime konstateering. (EKIKN jaa eki1 p-r [225] (891345))
- 14) Jaa_Tagavere_01 – **Vilbusi kirik** – *Siin Tagavere külas on kalmuvarsi palju, mitu tükki ja mitmes kohas. Siin all on Vilbusi, see kutsuti kirik. See (kirik) on ära kadun sealt. Need on kiriku varemed. Muinaskaitse all.* (EFA II 4, 465 (2)) Puudub pühadusele viitav pärimus. Tegu ilmselt mõne kalmega.
- 15) Jaa_Tagavere_03 – **Kabelimägi** – *Siin Tuulingumäel väljal tuli vanu rahasid ja kondiluusid välja. Siinsama meil Tuulingumäel. Ja siin on Kabelimägi, ennevanast oli ju meil see suur kivi siin Kabelimäel. Seal, öeldi, et oli kabel olnud vanasti.* (EFA II 4, 461 (1)) Puudub pühadusele viitav pärimus.
- 16) Jaa_Tõre_01 – **Musta allikas** – Raske öelda, kuidas see tabelisse sai. Ilmselt lootuses, et võib olla oluline, kuna on Võlupe jõe algus. Pärandkultuuri objekt, mis jääb napilt kihelkonnast välja – 403:ALL:002.

- 17) Jaa_Väike-Pahila_02 – **Soolaallikas** – *Soolaallikas Väike-Pahila külast. Nime on sellest saanud, et et vanasti kui soola ei olevat olnud, on sealt söögivett toodud. Seal on soolane vesi.* (EL 1973/2, lk 112) Puudub pühadusele viitav, tegelikult pea igasugune pärimus, lokaliseerimiseks pole infot ja ka vajadust.
- 18) Jaa_Väike-Pahila_04 – **Titeallikas** – *Sii küla ligidal oo üks allikas kust küla naised olid omale tittesid toomas käind. See oo sõuke jutt et oli toodud, tea kas nad neid nüüd just allikast toomas käisid, küll see ikka mõni muu koht-paik oli kust neid saadi, aga jutt, see oo küll et neid säält toodi. See allikas arvati sellepärast püha allikas ka olevad.* (ERA II 277, 573/5 (7)) Igasugune info lokaliseerimiseks puudub.
- 19) Jaa_Välja_01 – **Hundikivi** – *See on Niguli niidu lõunaosas vastu Tornialust. Selle juures on ka Undikivi. Seal on Undikivi, kui üle pea häda, siis sai hundiks.* (EKIKN jaa eki1 u-ü [39] (892153)) Lokaliseerimine keeruline, pole ka otsest vajadust, liiatigi tundub, et asub pigem mõnes teises kihelkonnas.
- 20) Jaa_Ööriku_01 – **Neitsikivi** – *1,5 m kõrge punane kivi Saueke mäel. Jääb teest, mis Ööriku külast läheb Paju peredesse, paremat kätt. Saueke mägi on Ööriku karjamaal.* (EKIKN jaa eki1 n-o [2] (890701)) – Üsna täpne kirjeldus, kuid otsimine ei andnud tulemusi. Puudub ka otseselt pühadusele viitav pärimus.
- 21) Jaa_Ööriku_03 – **Loksperi kivi** – *Veel on Maasi vallas üks "loksperi" koht, see on Rangla mõisa karjamaal.* (ERA II 233, 350/1 (25)) Kardetavasti on siin pärimuse sisestaja kihelkonnaga eksinud.
- 22) Jaa_Ööriku_06 – **Kooljakivi** – *Koolja kivi asub praeguse "Jurna" talu heinamaal. Kivi sündinud järgmisel teel. Muiste surnud keegi mees ja toodud teoteed mööda surnuaeda. Kolm paari hobuseid olnud vankri ees. Praeguse kivi juures olevat vanakuri hobuseid kohutanud, vanker läinud ümber ja surnukirst jäänud sinna samasse kohta. Ja muutunud kiviks.* (ERA II 233, 358/9 (2)) – otsest vajadust leida ei olnud. Samas näitab kivi märkimisväärsust fakt, et selle ümbrus on mitmel kaardil märgitud kui Kooljakivi maa: EAA.2072.3.345 leht 1
- 23) Jaa_Ööriku_07 – **Reomägi** – *Orissaare lähedal, Sääre metsas on risuunik. Rahvas räägib, unt olevat lapse ära murdnud. Kõik inimesed, kes säält kohast mööda läksid, pidid midagi viskama, kas pulgakese, lõngaotsa, mis aga kätte juhtus, muidu oli kuulda lapse nuttu. Jutustaja lapsena näinud seda viskamist ja visanud ka pulgakese.* (RKM II 55, 570 (307)) Võimalus, et keegi teaks praegu Reomäe asukohta on varasemate kogemuste põhjal nullilähedane.
- 24) Jaa_Ööriku_08 – **Ristidega ohvikivi** – *Ööriku kiriku lähedal on vana pagana usuliste matmispaik ja altar, praegu on säääl üks kivi täiesti riste täis. Iga kord kui surnu maeti, tõmmati üks rist juurde ja iga jaani laupäeva öösi põletati säääl üks ute tall ohvriks.* (ERA II 233, 345/6 (18)) – Metsa all oli hulgaliselt kive üksteise peale kuhjatud. Mingit täpsemat juhust kivi otsimiseks ei ole ning potentsiaalne maa-ala on suur.

9 Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta

Töörühm teeb ettepaneku järgmiste objektide riikliku kaitse alla võtmiseks:

- 1) Jaa_Jaani_01 – **Silmaallikas** – ravimise pärimus, allikaline piirkond võiks olla kaitse all;
- 2) Jaa_Hindu_04 – **Hindu ravikivi** – ravimise pärimus, hästi säilinud ja omanäoline objekt;
- 3) Jaa_Kavandi_02 – **Vibru niit** – omanäoline koht, otseselt inimtegevus ei ohusta, kuid seda olukorda tuleks kindlasti säilitada;

- 4) Jaa_Kirderanna_01 – **Rämmi tamm** – olles juba märgitud ära Ahto Kaasiku raamatus ning olles esindatud suures hulgas pärimuslugudes kohana, mille hävitamine toob õnnetust, võib kohta vaadelda küll loodusliku pühapaigana.
- 5) Jaa_Randküla_03 – **Reini kivi/ohvrikivi** – ohverdamispärimus, hästi säilinud objekt;
- 6) Jaa_Tagavere_02 – **Ravikivi** – kivil olevad augud annavad märku, et tegu on varemalt olnud vähemalt kultusekiviga, seega selle tähistamine aitaks selle säilimisele oluliselt kaasa. Ravimise pärimus;
- 7) Jaa_Tagavere_04 – **Arstikivi** – 1956. aastal näidatud Arstikivi on uuesti näidatud uurijatele aastal 2004. Oleks oluline kivi tähistada, et see ei kaoks murukamara alla. Ravimise pärimus;
- 8) Jaa_Tagavere_05 – **Kooli talu ravikivi** – kui kivi ära puhastada, siis oleks tegu kahtlemata hästi säilinud objektiga, mis on kindlasti ka potentsiaalselt ohustatud. Ravimise pärimus;
- 9) Jaa_Väike-Pahila_03 – **Lustivere kivi** – vaatamata ümbrusele, objekt hästi säilinud, samas võib olla tulevikus ohustatud;
- 10) Jaa_Ööriku_04 – **Tammiku hiis** – looduslikult kaunis koht, samas hetkel otseselt midagi paika ei ohusta;
- 11) Jaa_Ööriku_05 – **Hiiekivi** – kivi on hästi säilinud, inimtegevuse mõju vähene. Ohverdamise pärimus.

Töörühma ettepanek registreerida inventeeritud objektidest pärandkultuuri objektidena:

- 1) Jaa_Arju_01 – **Silmaallikas** – objekti säilivus osaline, samas on allika kohta piisavalt palju autentset pärimust;
- 2) Jaa_Hindu_01 – **Hindu hiis** – paik ei ole otseselt ohustatud, kas tegu on hiiega ei saa samuti 100%lise kindlusega väita;
- 3) Jaa_Pulli_01 – **Silmaallikas** – paik ei ole otseselt ohustatud, samuti on allikas esialgne ilme oluliselt muudetud;
- 4) Jaa_Suur-Pahila_03 – **Hiis/Tammeniidi mets** – paiga ümbrus on inimtegevuses tugevalt mõjutatud, samuti on keeruline väita, et hiis on asunud just täpselt neis piirides;
- 5) Jaa_Suur-Pahila_04 – **Mungakivi** – kivi pole otseselt ohustatud, samuti pole paiga kohta piisavalt autentset pärimust;
- 6) Jaa_Väike-Pahila_05 – **Neitsikivi** – objekti säilivus osaline, puudub pühapaigaga seonduv pärimus;
- 7) Jaa_Väike-Pahila_06 – **Lustivere hiis** – konkreetne pühapaigale viitav pärimus puudub;
- 8) Jaa_Ööriku_02 – **Altari koppel** – paik pole inimtegevusest otseselt ohustatud; samas võib kaaluda ka loodusliku pühapaigana kaitse alla võtmist;

Matuna kivi/kivid – Randküla, koordinaadid: XY: 6496687.86, 434619.12. Koht, kuhu maetud talumehed, kes mõisniku vastu Jüriöö ülestõusu organiseerisid. Sündmused leidsid aset suvel. (Informant [REDACTED]). Mõnevõrra ootamatu pärimus leiab tõenäoliselt lunastust faktist, et kivi on märgitud ka kaardile [EAA.2072.3.341 leht 2], mis pole üldiselt tavaline nähtus, kui tegu pole just piirikiviga, liiatigi pole Saaremaa kontekstis tegu just väga suure kiviga.

10 Kasutatud kirjandus ja käsikirjad

- Eesti Keele Instituudi kohanimkartoteek (EKIKN).
- Eesti Keele Instituudi Vihikkogud.
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kohapärimuse andmebaas Koobas.
- Torro, Uno. Kus asus Suolasalmi? – Eesti Loodus, nr 2, lk 110-113 (1973).
- ERA fotokogu.
- Vinkel, Aarne. „Muljeid murdekogumiselt Jaani kihelkonnas 1940 a. suvel“; Emakeele Seltsi ekspeditsioonipäevikud (ESP) ESP0303 (1940) – [Vihikkogud - EMSUKA Arhiivi Andmebaas].
- Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti andmebaas.
- Tartu Ülikooli Arheoloogia kabineti kogud.
- Kaasik, Ahto. Pühapaikade teejuht. Eesti põlised väekohad (2017).
- Kallasmaa, Marja. Saaremaa kohanimed I, lk 381 (1996).
- Eesti allikate kaart <https://allikad.info/>.
- Eesti Looduse Infosüsteem: www.eelis.ee.
- Eesti Kirjandusmuuseumi ERA Kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris (mh ajaloolised kaardid, kultuurimälestised, looduskaitseobjektid, pärandkultuuriobjektid).
- ERM KV 120 I Kodukoha ajalugu.
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid.
- Rahvusarhiiv. Ankeetlehed looduskaitset väärivate allikate kohta Saaremaal, Pärnumaal, Viljandimaal, Tartumaal. ERA.983.2.97– lk 59, 61, 63, (1936/7).
- Relve, Hendrik. Eesti põlispuud. Projekti “Põlispuud” andmed Eesti looduskaitsealustest üksikpuudest ja põlispuudest. Tallinn. 144 lk. (2000).
- Relve, Hendrik. Põlispuud. Tallinn, Koolibri. 97-99 lk. (2003).

